

Михайло Гугор

Єврейські громади Берездівців, Білого Каменя, Варяжа,
Вибранівки, Вузлового, Гологорів, Гусакова, Дунаїва,
Івано-Франкова, Крукеничів, Кукезіва, Куликова,
Лавочного, Лисятичів, Нижанковичів: **ГЕНОЦИД**

Національний історико-меморіальний заповідник «БабинЯр»
Київ-2023

Передмова

До 1944 року слова "геноцид" не існувало. Це спеціальний термін, що позначає злочинні дії, що здійснюються стосовно будь-якої групи людей з метою її знищення.

1944 року польський юрист єврейського походження Рафаель Лемкін (1900-1959) дав визначення нацистській політиці систематичного знищення європейських євреїв. Він запропонував термін "геноцид", поєднавши грецьке слово *genos*, що означає "рід, плем'я", з латинським *caedo* – "вбиваю". Пропонуючи цей термін, Лемкін мав на увазі "координований план різних дій, спрямованих на знищення життєво важливих засад існування національних груп та самих цих груп як таких". Через рік Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі (Німеччина) звинуватив нацистських лідерів у "злочинах проти людяності". Слово "геноцид" було включено до обвинувального акту, але як описовий, а не правовий термін.

Оскільки жахливі подробиці Голокосту набули широкого резонансу у світовій спільноті, а також багато в чому завдяки безперервним зусиллям самого Лемкіна, 9 грудня 1948 року Організація Об'єднаних Націй схвалила "Конвенцію про попередження злочину геноциду та покарання за нього". Ця конвенція оголошувала геноцид злочином, який порушує норми міжнародного права; держави, які підписали конвенцію, зобов'язувалися "вживати заходів попередження" проти нього і "карати за його вчинення". Конвенція визначила геноцид так:

Під геноцидом розуміються такі дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу: (а) Вбивство членів такої групи; (б) Заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; (с) Умисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що передбачають її повне або часткове фізичне знищення; (д) Застосування заходів, розрахованих на запобігання дітонародженням усередині такої групи; (е) Насильницька передача дітей з однієї групи до іншої.

Хоча в історії було багато випадків застосування насильства по відношенню до різних груп людей, навіть після того, як Конвенція вже набула чинності, усвідомлення міжнародною спільнотою поняття "геноцид", а також розвиток відповідної правової практики відноситься до двох певних історичних періодів: час з моменту введення терміну в ужиток досі прийняття їх у міжнародному законодавстві (1944-1948) та період його активного використання при створенні міжнародних трибуналів, покликаних карати за цей злочин (1991-1998). Попередження геноциду – другий основний принцип конвенції – це проблема, з якою все ще стикаються як цілі нації, так і окремі люди.

Берездівці¹

Вид на Берездівці, 1911 р.

Поселення є одним з найдавніших у Миколаївському районі. Перша згадка про Берездівці датується 1410 роком.

У 1526 році населений пункт отримав Магдебурзьке право, а отже — статус міста. На правах більшої за село адміністративної одиниці, Берездівці дістали привілей влаштовувати ринок. Його у містечку організовували щотижня по середах.

До середини XVII Берездівці були поділені між 7 власниками. Тут було 3 корчми і 2 млини. У 1727 році Берездівці вже належали Цетнерам, які передали маєток в оренду на 3 роки єврею Єноху Юзефовичу.

У 1833 році місто належало С. М. Скарбкові, мало 1342 особи населення, переважно єврейського.

Ще до приходу радянської влади, мали Берездівці і власну футбольну команду — «Стрілець». Її головними суперниками, як правило, були футболісти з Роздолу, «Орлята» з Бібрки, чи жидачівські «Стрільці». Репутацію непоступливого суперника мала й ходорівська єврейська команда «Дрор».

В час Другої світової війни євреїв з Берездівців вивезли до гетто в Стрию. Поляків до 1945 року в селі мешкало понад 1700 мешканців. 70 відсотків з них були поселені до Шльонського воєводства, що у Польщі. Корінне ж населення зазнало чимало горя у роки визвольної боротьби, багато родин було вивезено в Сибір.

¹ Brzozdowce // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wiek», 1880. — T. I. — S. 423. (пол.).— S. 423. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_I/423

Під час сумнозвісної операції «Вісла» багато українців з Закерзоння було переселено до Берездівців.

Берездівці, 1912 р.²

Єврейська громада і Голокост³

Євреї почали селитися в Берездівцях наприкінці XVII століття. У 18 столітті була побудована дерев'яна синагога і цвинтар. У 1880 році тут проживало 640 євреїв, а наприкінці XIX століття – близько 500. У 1894 році Барух Рубін став рабином міста, після Першої світової війни він був рабином Герлі в Трансільванії, хасидський релігійний письменник, автор «Шееріт Барух» (опубліковано в Нью-Йорку в 1974 році).

У 1921 році тут було 440 євреїв із 2376 жителів (18,5%). У міжвоєнний період громада особливої економічної ролі не відігравала. В Адресній книзі Польщі для торгівлі, промисловості, ремесел і сільського господарства від 1930 року є лише кілька єврейських назв на скромному фоні місцевого економічного життя (кравці, книгарня, м'ясники, шкіра, тютюн, шинок)⁴

² <https://sztetl.org.pl/pl/media/88634-widok-ogolny-miasteczka?ref=art&nid=137136>

³ Brzozdowce The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust, t. 1, red. S. Spector, G. Wigoder, New York 2001, s. 207.; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/b/927-brzozdowce/99-historia-spoleczności/137136-historia-spoleczności>

⁴ Księga adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, Warszawa 1930, s. 639.

Синагога⁵

Синагога в Берездівцях⁶

Дерев'яна синагога в Берездівцях була заснована у 18 столітті. Вона стояла прямо серед будівель міста і височіла над навколишніми будівлями. Її архітектурний опис міститься в праці «Дерев'яні синагоги» Марії та Казимира Пехоток: «Квадратний головний зал, якому із заходу передує вестибюль з окремою кімнатою, над ним жіноча кімната, куди можна потрапити сходами, що ведуть уздовж південної стіни головного залу на бічну галерею. Уздовж північної стіни розташована друга одноярусна молитовна для жінок. Квадратний головний зал, перекритий восьмикутним куполом, вписаним у ферму даху, спочатку був покритий бочкою, що спиралася на подвійну грань».

За словами авторів на фермі даху збереглися сліди первісного покриття. Основний корпус перекритий ламаним двоярусним дахом з вальмовим нижнім ярусом і напівфронтонним верхнім. Галерея перекрита прибудовою нижньої частини головного даху. Парні вікна з сегментною аркою вгорі. Стіни жіночих кімнат першого поверху мають дощато-стійкову конструкцію.

⁵ Breier A., Eisler M., Grunwald M., Holzsynagogen in Polen, Baden bei Wien 1934.; Piechotkowie M. i K., Bóznice drewniane, Warszawa, 1957. <https://culture.pl/pl/galeria/boznice-drewniane-maria-i-kazimierz-piechotkowie-galeria#popup>; Historia miasteczka Brzozdowce. <https://brzozdowce.wordpress.com/boznica/>
⁶ <https://sztetl.org.pl/pl/media/50308-synagoga-w-brzozdowcach?ref=art&nid=83260>

На жаль, до наших часів храм євреїв не зберігся. Сьогодні про їх історію і культуру свідчить тільки старий єврейський цвинтар, розташований обабіч села.

Інформації про заснування кладовища немає, але деякі надгробки датуються 1820-ми роками. У 2006 році Фонд збереження єврейських кладовищ (HFJCS) відремонтував і огородив цвинтар.

У вересні 1939 року Берездівці разом із усією Львівщиною потрапили під радянську окупацію. Було націоналізовано підприємництво, припинилося вільне політичне та культурне життя.

У червні 1941 року село було окуповане німцями. Єврейська громада проіснувала до другої половини 1942 року. Тоді ж із Берездівців до гетто в Стрию вивезли майже всю єврейську громаду. Майже всі вони загинули під час Голокосту. Відомо, однак, що в одній бідній польській родині переховувалося двоє євреїв⁷.

Єврейський цвинтар в Берездівцях, 2009 р.⁸

⁷ Paul M., Patterns of Cooperation, Collaboration and Betrayal: Jews, Germans and Poles in Occupied Poland during World War II, Toronto 2008, s. 20.

⁸ URL: <https://sztetl.org.pl/pl/media/77109-cemetery-bzozdowce?ref=city&nid=927>

Білий Камінь⁹

Білий Камінь, липень 1917 р.¹⁰

Перша письмова згадка про Білий Камінь датується 1493 роком на основі літописного джерела. Саме цю дату подає у своїй книзі «Powiat złoczowski» (1927) К. Жмігородський. Його фундатором став київський каштелян князь Юрій Вишневецький, який у 1611 році збудував розкішний замок з білого каменю. Замок постав на західній околиці села Черемошня і дав назву новому поселенню¹¹.

У 1627 році Білий Камінь згадується як місто у грамоті власника Золочева Якова Собеського.¹²

1682 року Білому Каменю надано магдебурзьке право.

Згідно з «Шематизмом» 1900 року, у селі мешкало 3726 осіб, із яких греко-католиків (українців) налічувалося 1516 осіб, римокатоликів (поляків) – 499 осіб, євреїв – 1709 осіб.

24 серпня 1939 року була підписана угода про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом відома, як пакт Молотова – Ріббентропа. Пакт гарантував нейтралітет Радянського Союзу в конфлікті Третього Рейху з Польщею та країнами Заходу, та давав можливість повернення Радянським Союзом втрачених Росією у першій світовій війні територій. Таємним додатковим протоколом визначались сфери взаємних інтересів обох держав у Східній Європі та поділ Польщі між ними при очікуваному у ті дні нападі Німеччини на Польщу.

⁹Biały kamień (z Gawroszczyzną) // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa: Druk «Wieku», 1880. – Т. I. – С. 198. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_I/198

¹⁰URL: https://www.facebook.com/photo?fbid=198791260894267&set=pcb.198792290894164&locale=uk_UA

¹¹А.Т. Квасецький Давні згадки про Жуличі і сусідні поселення над річками Буг і Белзець. Історичний нарис, Чернівці. – 2016. – С. 65-66.

¹²O.Ł.Charewiczowa, Dzieje miasta Złoczowa, Złoczów 1929, s.150. URL: https://sbc.org.pl/Content/82474/dzieje_miasta_zloczowa.pdf

23 вересня 1939 року підрозділи Червоної Армії увійшли до Білого Каменю. У Білому Камені вийшли зустрічати «визволителів» місцеві бідняки, євреї, москвофіли. Та їх радість була передчасною. Разом з радянськими військовими частинами до села увійшов і підрозділ НКВС. Відразу було роззброєно та заарештовано місцеву польську поліційну залогоу на чолі з комендантом Собчаком та ув'язнено в Золочеві. Було створено народну міліцію з місцевих євреїв.

За деякий час розпочалися масові арешти місцевого населення, а саме заарештовано Данила та Левка Федоруків, Стефана Минусору, Ярослава Леха та Павлину Кошіль, яких було замордовано у в'язницях Львова та Золочева у 1941 році.

17 червня 1940 року радянським солдатом був вбитий місцевий мешканець Василь Митулинський¹³. Після цього випадку багато хто побачив реальне «обличчя» радянської влади і зрозумів, що було зроблено величезну помилку у вересні 1939 року.

Німецькі частини, не зазнавши найменшого спротиву, 3 липня 1941 року окупували Білий Камінь, а пізніше й інші навколишні села. Нова «влада» запровадили на теренах Золочівщини так званий «новий порядок», який вирізнявся особливою жорстокістю у відношенні до місцевого населення.

Німецькі війська в Білому Камені, 1941 р.¹⁴

¹³ Архів Золочівського районного відділу РАГС. Метрична книга церкви с. Білий Камінь.

¹⁴https://www.facebook.com/photo/?fbid=198791880894205&set=pcb.198792290894164&locale=uk_UA

Єврейська громада та Голокост¹⁵

Перша згадка про євреїв у Білому Камені датується 1629 роком. Проте самостійна громада була створена лише наприкінці XVII ст.¹⁶

Першим рабином міста був Авраам Шмарягу, який помер у 1697 році. У 1740 році цю функцію обіймав рабин Єхіель-Міхель, а також був ще один рабин Якуб Мордехай. У другій половині XVIII століття Цві-Гірш Крістінополер став рабином у Білому Камені; пізніше, в останні роки перед смертю в 1793 р., очолював рабинський суд у Львові.

Найбільшої кількості населення громада досягла в середині XIX ст.¹⁷ У 1880 році в містечку проживало 1634 євреї, що становило близько 52% усіх жителів (3144), а в 1890 році – 1901 особа, тобто близько 54% (3511) [1.3]. Проте наприкінці століття склалася негативна демографічна тенденція – насамперед через еміграцію у великі міста та за кордон. На межі XIX-XX століть рабинами були: Шломо Гольдберг із Бучача (бл. 1880), Іцхак Горвіц (бл. 1900) та Йошуа Пінхас, згодом дрогибицький та Освенцімський (помер у 1921). У 1892–1902 роках у містечку працювала школа, заснована бароном Гіршем. У закладі було три класи (класи), в яких навчалося 100 учнів. Згоріла під час великої пожежі в місті 1902 року.

Євреї в Білому Камені заробляли на життя переважно дрібною торгівлею в навколишніх селах і художнім ремеслом. Найбільший прибуток приносили базарні дні та щорічні ярмарки. У 1902 році була організована Hilsferein («Організація допомоги»); це було для підтримки невеликої майстерні, де кілька дівчат були найняті для виготовлення сіток для волосся. Проте після Першої світової війни цех не відновив свою діяльність.

Білий Камінь був майже повністю покинутий єврейськими мешканцями після великої пожежі 1902 року, яка повністю знищила майже всі будинки в центрі. Головними жертвами цієї трагедії стали євреї. Другий вихід відбувся під час Першої світової війни, коли тих, хто не встиг втекти, російська влада депортувала до Злочува. У серпні 1914 року російські солдати завершили руйнування міста, а також спробували спалити місцеву синагогу. Проте добротна кам'яна споруда вціліла.

У міжвоєнний період центр міста не відбудовувався. Історичні події також значно зменшили кількість євреїв – до 202 осіб у 1930 році. Зокрема молодь виїжджала, шукаючи роботу у більших центрах. Спроба створити організацію соціальної опіки в Білому Камені зазнала невдачі – після трьох років діяльності її закрили, залишивши дефіцит, який у 1933–1934 рр. досягав 2550 злотих. Тяжке економічне становище вирівнювала лише матеріальна допомога

¹⁵ Białykamień Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1, red. F. Sulimierski, W. Walewski, B. Chlebowski, Warszawa 1880, s. 198. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_I/198; <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/bilyy-kamin-new-jewish-cemetery/>; Белый Камень Холокост на территории СССР: Энциклопедия / Гл. ред. И. А. Альтман. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН): Научно-просветительный Центр «Холокост», 2009. С. 70-71.– 1143 с.

¹⁶ Bialy Kamien, Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust, t. 1, red. S. Spector, G. Wigoder, New York 2001, s. 138.

¹⁷ Bialy Kamien, Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, t. II, red. D. Dąbrowska, A. Wein, A. Weiss, Jerusalem 1980. https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00114.html

колишніх мешканців Білого Каменя, які оселилися в США. Невідомо, чи могла збідніла громада утримувати власного рабина. Номінально це був Авігор-Давід Рокіч, але чи служив він насправді, невідомо. Цей рабин загинув під час Другої світової війни.

Незважаючи на несприятливу ситуацію, різні єврейські установи та організації намагалися вижити в містечку. У 1919 році була заснована ефемерна організація сіоністської молоді. У 1929 році було засновано іншу під назвою Tshijat («Воскресіння»). Тут була бібліотека, яку через кілька років закрили. Молодіжне відділення партії Мізрахі Бне Аківа також мало недовгу історію. В 1927 р. у місті була заснована школа івриту Талмуд-Тора, яку утримували емігранти зі США; невідомо, як довго вона існувала.

Торгівлею займалися переважно євреї. У 1885 року нараховувалося 20 крамниць. Крім того була поширена торгівля шкірами, сіллю, борошном, худобою та деревиною. Кожної другої середи в Білому Камені на ринку проводився ярмарок.

Юдейське населення до першої світової війни невпинно зростало. Якщо у 1785 році в містечку юдеїв мешкало всього 558 осіб, то за століття — 1901 особа, а на початку ХХ століття їх було вже близько 2000. Юдеї мали свій цвинтар, котрий у давні часи розташовувався в межах містечка, а новий цвинтар був за його межами, навпроти християнського. Точний час заснування цвинтаря невідомий. Оскільки воно фігурує на австро-угорських мапах 1860-х років, можна припустити, що кладовище виникло не пізніше середини ХІХ ст. За словами місцевих жителів, незабаром після Другої світової війни нова колгоспна влада зруйнувала цвинтар, а територію використала під поле.

Берездівці, територія єврейського кладовища (тепер поле).

В містечку 1884 році було засноване товариство взаємної позики, яким керували представники єврейської громади Білого Каменя. Вже за порівняно короткий час євреї зайняли практично весь центр містечка. Тут вони утримували дві свої божниці, а рабин та його помічник були звільнені від сплати податків. Наприкінці ХІХ — початку ХХ століть євреї мали свою

школу, фундатором якої був барон Гірш, а вчителювали в ній Самуель Епштейн, Ісаак Ратнер та Якуб Роттер.

Відомий уродженець Білого Каменя

Урі Цві Грінберг (22 вересня 1896, Білий Камінь – 8 травня 1981, Єрусалим)

Дитинство майбутнього поета минуло у Львові, де він одержав традиційну єврейську освіту й почав писати вірші, які з 1912 року публікувалися їдишем та івритом у різних періодичних виданнях.

Урі Цві Грінберг

1937 року – опубліковано вражаючий за змістом збірник поезій Грінберга «Книга викриття і віри», у якому поет звинуватив соціалістичне сіоністське керівництво у втраті ідеалів, оспівав Єрусалим, ганьбив Лондон та Москву й пророкував, що лише війна й кров визначать, хто буде господарем Ерец-Ізраель. Також поет різко виступав проти німецьких нацистів.

Під час Другої світової війни Грінберг не опублікував жодного рядка. Його творче мовчання не було зрозумілим для співвітчизників.

Лише 1945 року поет повернувся до своєї теми – загрози існуванню єврейського народу. У поетичному збірнику «Вулиці ріки» (1951) він оплакав усіх загиблих євреїв, своїх батьків та шістьох сестер.

У 1948, 1955, 1977 роках Грінберг нагороджувався літературною премією імені Бялика, 1957 – Державною премією.

Голокост

3 липня 1941 року німецькі частини, не зазнавши найменшого спротиву окупували Білий Камінь, а пізніше й інші навколишні села. Нова «влада» запровадили на теренах Золочівщини так званий «новий порядок», який вирізнявся особливою жорстокістю у відношенні до місцевого населення.

Першого відчутного удару зазнали юдеї. Першого ж дня окупації гітлерівці розстріляли кількадесят євреїв різного віку. Потім почалися масові погроми. На стінах будинків з'явилися накази, які зобов'язували всіх євреїв пройти реєстрацію і приступити до виконання «роботи», яка полягала в знищенні пам'ятників на єврейському кладовищі і ремонті доріг, для якого і використовували надгробки. Більшість з тих, хто вранці йшов виконувати повинність, ввечері додому не повертались: їх розстрілювали за найменшу провину, а іноді й без будь-якої на то причини.

У вересні 1942 року окупанти зігнали євреїв з Білого Каменя та навколишніх сіл до гетто в Золочівському замку, територію якого загородили колючим дротом та ретельно охороняли поліціанти. Всі мешканці гетто були

зобов'язані носити на рукаві білі стрічки з вишитими на них шестикінцевими зірками. В гетто систематично знищували жінок, старих, дітей.

Восени 1942 року більшість з них була депортована до окупованої Польщі у табір смерті Белжець – одного з чотирьох таборів, створених у межах так званої «операції Райнгард», що була призначена для знищення польського єврейства, а ті, хто залишився, були пізніше розстріляні за містом та поховані у братських могилах у лісі поблизу с. Єлиховичі. Так, з більш як трьохсот місцевих євреїв вціліло лише двоє – Ісаак Гох та Авраам Крук, яких усю війну переховували українці.

У 2005 році на місці геноциду встановлено пам'ятник.

Белжець, пам'ятний знак на спомин євреїв Білого Каменю.

Варяж, 25 серпня 1915 р.¹⁹

Уперше Варяж згадується у 1419 році, ще одна згадка у 1482 р.

У 1538 році поселення отримало магдебурзьке право (надав король Польщі Сигізмунд I Старий на прохання власника – шляхтича Фелікса Ощовського. У XVII ст. стало власністю Матчинських. Про укріплення у Варяжі згадано в описі до мапи Ф. фон Міга.

У містечку діяв Колегіум піярів, у якому, можливо, навчався, зокрема, Вацлав Петро Жевуський.

У 1880 р. належав до Сокальського повіту, у містечку було 160 будинків і 1336 жителів та 16 будинків і 220 жителів у панському дворі (з них 218 греко-католиків, 416 римо-католиків, 911 юдеїв і 5 інших визнань), а в селі було 119 будинків і 901 мешканець (471 греко-католик, 230 римо-католиків).

На 01.01.1939 р. у Варяжі-місті проживало 1400 мешканців (300 українців, 460 поляків і 640 євреїв), а у Варяжі-селі проживало 1300 мешканців (800 українців-грекокатоликів, 370 українців-римокатоликів, 30 поляків і 100 польських колоністів міжвоєнного періоду)²⁰.

¹⁸ Waręż, mko // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa: Druk «Wiek», 1892. – Т. XII. – S. 950. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XII/950; S. Barącz. Waręż // Rys dziejów ormiańskich. – Tarnopol, 1869. – S. 175-176. (пол.)

¹⁹ URL: <https://kresy.org.pl/8536016,foto.html?idEntity=7811337>

²⁰Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. – Вісбаден, 1983. – С. 82. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf/> (дата звернення: 29.06.2023).

27 вересня 1939 р. відповідно до Пакту Молотова – Ріббентропа Варяж був зайнятий радянськими військами, але Договором про дружбу та кордон між СРСР та Німеччиною Сталін обміняв Закерзоння на Литву і до 12 жовтня радянські війська відійшли за Буг і Солокію та передали Варяж німцям (включений до Дистрикту Люблін Генеральної губернії). Під час Другої світової війни в місті діяла делегатура Грубешівського Українського допомогового комітету²¹.

У 1944 р. село віддали Польщі, а українців вивезли до СРСР.

До 1951 р. Варяж належав до Польщі, а 15 лютого 1951 р., відповідно до радянсько-польського договору, переданий до складу УРСР. Місцеві поляки були виселені, а Варяж заселений українцями з ліквідованого села Середній Угринів.

За радянської влади село мало назву Новоукраїнка. З приходом незалежності селу повернули його попереднє найменування – Варяж.

Єврейська громада²²

Початки єврейського поселення у Варяжі сягають XVI ст. Наприкінці XVIII століття євреї становили організовану громаду. У цей період Варяж став одним із центрів белзького хасидизму. Цей рух домінував у місцевій єврейській громаді; рішуче виступав проти впливу сіоністів, які з'явилися в місті лише у міжвоєнний період.

Під час поділів Польщі Варяж належав Австрії.

У 1880 році в містечку проживало 911 євреїв, що становило близько 68% населення міста (1336). У наступні роки кількість євреїв зросла до рекордного рівня – 1486 осіб (близько 65% від загальної кількості). Проте невдовзі відбулася еміграція та вплив до більших центрів.

Перед Першою світовою війною Орлович оцінював населення міста в 1500 осіб, у тому числі 1000 євреїв. У дещо антисемітському тоні він писав про Варяж: «...на ринковій площі палац графа. Ломницького, оточений брудними єврейськими будинками.»²³.

Значне зменшення населення відбулося після Першої світової війни – у 1921 році тут проживало 520 євреїв, що становило 54% населення. У період II Речі Посполитої Варяж уже не мав колишнього значення.

Євреї займалися торгівлею (бавовняні тканини, різні вироби, шкіра, тютюнові вироби, зерно, залізо) і ремеслами (лимарство, кравецьке, столярне). Серед інших було шість корчм: Ердмана, Грюнера, Реймана і Унгера. О. Штейнберг мав круп'яну фабрику, Шифшулер і Зюссер – олійниці. Працював вовночесальний цех Л. Шіхтера. Було також кілька яток²⁴.

Після початку Другої світової війни більшість місцевих євреїв втекла на радянську територію. Саме місто перебувало в зоні німецької окупації. У 1941-

²¹ Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939-1941. – Буенос-Айрес : В-во Юліана Середяка, 1975. – С. 130-131. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf/> (дата звернення: 29.06.2023).

²² URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/varyazh-jewish-cemetery/>

²³ Orłowicz M., Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim, Lwów 1919, s. 88. URL: <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/show-content/publication/edition/4794?id=4794>

²⁴ Księga Adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, Warszawa 1930, s. 807. URL: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=15917>

1942 роках тут функціонував німецький трудовий табір, де було вбито кілька сотень євреїв. У 1942 році тих, хто залишився в місті, було вбито в німецько-нацистському центрі знищення в Белжеці.

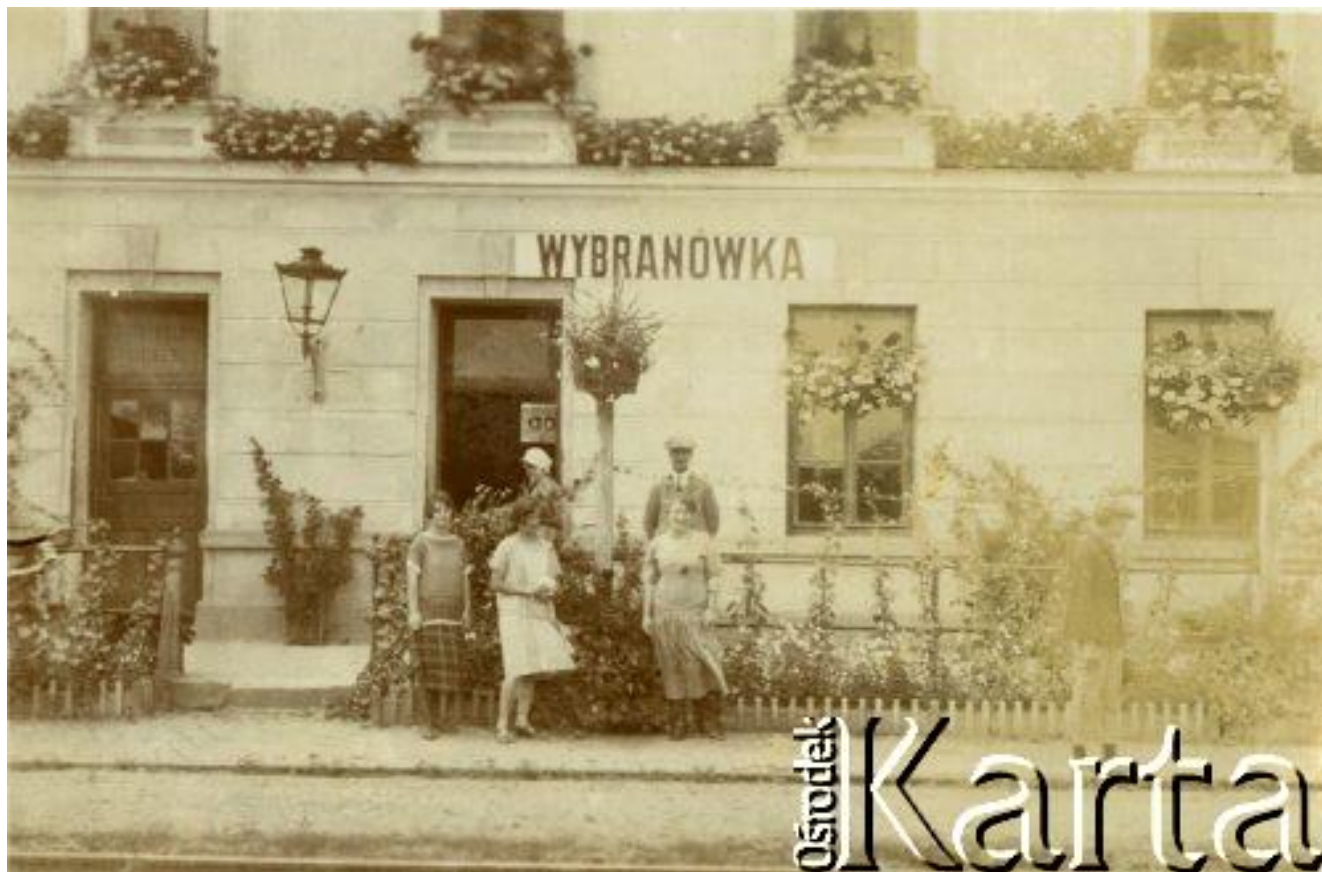

Єврейська вулиця. Варяж, 1915 р.²⁵

Колишній єврейський цвинтар – тепер пасовисько для худоби. На цьому цвинтарі збереглося з десяток надгробків.

²⁵ URL: <https://kresy.org.pl/8536036,foto.html?idEntity=7811322>

Вибранівка, 1926 р. Перед будівлею вокзалу: Зофія та Євстахій Туржанські з дітьми Яніною та Чеславом та гувернантка-француженка.²⁷

Перші письмові згадки про Вибранівку походять з 1631 року, коли вона згадувалась вже як містечко. В 1648 році в ньому мали володіння Скотніцькі, Каліцинські, Маліцькі, Карчевські, Камінські та інші.

За часів Австрійської імперії містечко отримало статус села. У XVIII—XIX ст. було в посіданні Лосів та Фредрів.

В давньому містечку був замок. 1760 року власник міста Лось надав місцевому парохові привілей на користування лісом та млином. Церква стояла біля панського двору, мабуть на місці колишнього замку.²⁸

Король Михайло Вишневецький на прохання саноцького підчашого Якуба Каліцинського та його дружини Софії Скотніцької визначив для Вибранівки дату проведення ярмарку. Ярмарки мали збільшувати прибутки власників Вибранівки.

²⁶ G. Zamoyski Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym. Tom XXV. Narajów, Sokołówka i Wybranówka. – Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica” z siedzibą w Instytucie Historii UJ, Kraków, 2019. s. 49-69. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/263260/zamoyski_na_styku_kultur_i_narodow_t_25_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y; URL: <http://www.miasta-galicji.pl/publikacje>

²⁷ URL: https://www.foto.karta.org.pl/naszezbiory/kolekcje/ok_0999_kaminski_tomasz,24845,zdjecie.html

²⁸ Пшик В. Укріплені міста, замки, оборонні двори та інкастельовані сакральні споруди Львівщини XIII — XVIII ст. (Каталог-інформатор). Товариство прихильників фортець та палаців. Карпатська фундація. – Львів, 2008. – С. 57.

У 1711 році містечко належало Мартину Маліцькому. Але вже в 1716 році король Август II підтверджував право на проведення ярмарків у місті його новому власникові – Стефану Карчевському.

У 1773 році тут було 28 єврейських хат, у яких проживали 137 осіб. Вони мали 12 коней та 34 корови. Християнських хат було 45 і проживали у них 219 осіб, які мали 16 коней, 14 волів, 43 корови та 24 свині. Статус наймитів мали тільки 8 осіб. У місті було 4 шевці, 3 ткачі, коваль, мельник, пекар, столяр, кравець, візник, 2 службовці, гончар, лісник, пастух та пасічник. Всі інші були землеробами (крім євреїв).

У 1886 році тут було 292 греко-католики. Згідно зі статистичними даними, в 1890 році містечко нараховувало 100 будинків з населенням 669 осіб. В 6 хатах у панському дворі проживали 29 осіб. За релігійною ознакою міське населення поділялось на 260 греко-католиків, 220 римо-католиків та 218 юдеїв.

У 1913 році в містечку проживали 428 греко-католиків, 300 римо-католиків та 300 юдеїв. Отже, його конфесіональний склад був дуже строкатим.

Після I світової війни містечко втратило свій статус і в усіх документах згадувалось як село.

У 1936 році у Вибранівці проживали 468 греко-католиків, 151 римо-католик та 200 юдеїв. У 1938 році за даними «Просвіти» в селі було 140 українських сімей, 100 польських та 30 єврейських.

На 01.01.1939 в селі проживало 1100 мешканців, з них 520 українців-грекокатоликів, 390 українців-римокатоликів, 60 поляків (переважно, працівники львівських підприємств) і 130 євреїв²⁹.

Єврейська громада³⁰

У другій половині 1942 р. місцевих євреїв загнали до гетто в Бібрці, де вони були вбиті разом з євреями, які там жили.

Цвинтар

Інформація про заснування цвинтаря невідома, але воно позначене на карті 1880 р. з останнім відомим похованням ортодоксальних євреїв до червня 1941 року.

Ізольований сільський схил пагорба не має жодного знаку чи позначки. Дістатися, звернувши прямо з дороги, доступ відкритий для всіх. Навколо цвинтаря немає ні муру, ні огорожі, ні воріт. Приблизний розмір цвинтаря перед Другою світовою війною становив 0,23 га. Надгробків чи окремих пам'ятників із розбитістю більше 75% не видно. Місце знаходження вилучених каменів відоме. Деякі є частиною доріг чи споруд у с. Вибранівка. Братських могил на кладовищі немає. Кладовище межує з сільськогосподарською ділянкою. Межі цвинтаря менші, ніж у 1939 році, через сільськогосподарські роботи. Цвинтар був спустошений під час Другої світової війни та після неї.

²⁹ Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. – Вісбаден, 1983. – с. 8, 117. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10893/file.pdf>

³⁰<http://iajgscemetery.org/eastern-europe/ukraine/vybranovka>; <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/vybranivka-jewish-cemetery/>; <https://www.facebook.com/esjff>

Вибранівка, територія єврейського цвинтаря

Вибранівка, мацева на єврейському цвинтарі.

Холоїв часів Першої світової війни (1914-1918).³²

Перша письмова згадка про Холоїв датується 1462 р.

З середини XVII століття й аж до Другої світової Холоїв вважався містечком, у якому проживало в 1921 понад 12 тисяч жителів. Тут була значна єврейська громада.

Село Вузлове склалося ще на початку XVI століття під назвою ХОЛОІВ. В часи Австро-Угорської імперії воно входило в володіння графа Бадені і на початку XX століття являло собою великий населений пункт з розвинутою кустарною промисловістю цегляно-черепичною, маслобійною, винокурною. В селі був млин, кожного року тут влаштовувались кінні ярмарки.

Знаходячись на перехресті торгівельних потоків з Волині до Львова тут була збудована для відпочинку торгового люду інфраструктура з шинків і крамниць.

На протязі багатьох століть існування цього села, його населення неодноразово зверталось до австро-угорського а пізніше і до польського урядів

³¹ Chołojów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa : Druk «Wiek», 1880. – Т. I. – S. 624. (пол.) – S. 624-625. (пол.) http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_I/624; Дзьобан Т., Лаба В. Історія села Вузлове (Холоїв). – Л., 2006. – 302 с.

³² <https://photo-lviv.in.ua/selo-kholoiv-na-unikalnykh-stolitnikh-foto/>

з проханням про зміну принизливої назви села, яка в простолюдді звучала як Холувка. В 1946 році с. Холоїв було перейменовано в с. Вузлове.

Єврейська громада³³

На початку XVIII століття у Вузловому вже були єврейські родини. У 1717 році тут проживало близько 100 євреїв. У Вузловому діяв молитовний будинок, бейт-мідраш і цвинтар. Пік чисельності єврейського населення 1139 осіб (28,7% від загальної чисельності) припав на рубіж століть.

Під час Першої світової війни єврейська громада потерпала від епідемій та козацько-російських пограбувань. Тоді багато євреїв покинули місто.

У 1921 році у Вузловому проживало 793 євреї (19% від загальної кількості населення).

У міжвоєнний період активізувався сіоністський рух.

21 вересня 1942 року 700 євреїв було депортовано до Кам'янки, де вони були вбиті.

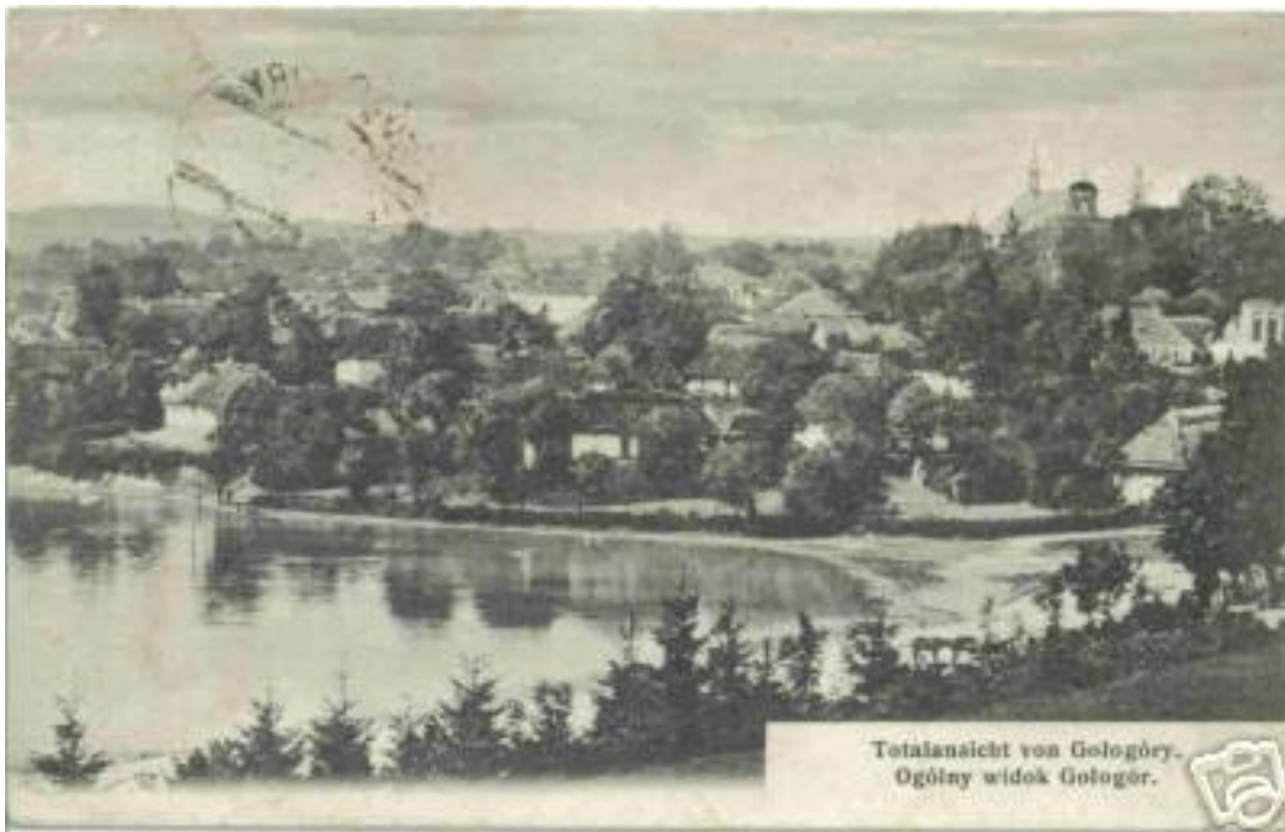

Вузлове, територія єврейського цвинтаря.³⁴

³³ URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/vuzlove-jewish-cemetery/>

³⁴ URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/vuzlove-jewish-cemetery/>

Гологори³⁵

Гологори, панорама села. 1909 р.

Дукля – Гологори – одне із найдавніших поселень Галичини. Перша згадка про «Княжі Голі гори» і «Рожене поле» була в літописі за 1099 р.³⁶ 1132 року місто Гологори згадано в літописах і хроніках. Належало до Звенигородського князівства, а 1140 року Звенигородський князь Володимир приєднав місто до Галицького князівства.

Інший літопис розповідає, що року 1144 на Великому полі поблизу Гологір відбулася битва Київського князя Всеволода Олеговича з Володимиром Володаровичем.³⁷

Згадується село 14 лютого 1446 року в книгах галицького суду.

У 1469 р. Гологори одержали магдебурзьке право. Статус міста Гологори зберегли до 1939 р.

З XVIII століття збереглися примірники печатки місцевої ратуші, на якій зображено руїни Гологірського замку.

³⁵ Gołogóry // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa : Druk «Wiek», 1880. – T.2, St.675. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_II/. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. T. 12, [Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435-1475]; Przeszość i zabytki województwa tarnopolskiego. – Tarnopol, 1926. – S. 74-75 URL: <https://polona.pl/item-view/19e9fd0e-bf6f-4f60-9386-bc8c47e881e5?page=87>

³⁶ URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit12.htm>

³⁷ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с. ISBN 5-308-00052-2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit14.htm>

Інтенсивного розвитку Гологори досягли в XV ст. Поселення Дукля стало важливим торговим центром, через який проходили торгові шляхи. В XVII-XVIII століттях тут проводилися великі кінні ярмарки, продавали велику рогату худобу.

Великим маєтком навколо Гологорів (включно з близько 5000 дунамів лісу) володів домініканський монастир у Підкамені.

Під час Першої світової війни більшість будинків у центрі міста було зруйновано росіянами.

У “Путівнику по Галичині” (1919 р.) Мечислав Орлович писав, що “на краєчку Подільської височини, в місці зіткнення Вороняків і Гологорів лежить містечко Гологори. 3300 мешканців, 600 поляків, 1500 русинів, 1200 юдеїв...”³⁸

Покинуті в часи Другої світової війни давні будинки навколо ринкової площі розібрали для будівництва будівель райкому і райвиконкому у Красне, що було райцентром (1944-1959). Це остаточно знищило вигляд давнього міста, сліди земляних фортифікацій якого проглядаються донині. Руїни замку повністю розібрали для будівництва корівників, руїни яких видніються сьогодні.

Гологори, 1912 р.³⁹

³⁸Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/5194/edition/4794/content?ref=desc>

³⁹ URL: <https://www.ruinyizamki.pl/kresy/gologory-widokowki.html>

Єврейська громада⁴⁰

Найдавніші відомості про євреїв у Гологорох датуються 1470 роком. У 1570-х роках євреї платили 18 золотих як подушний податок. На початку 16 століття була побудована синагога, а в 18 столітті є згадка про гологорівських євреїв як купців, які брали участь у місцевих ярмарках.

У 1767 році королівська скарбниця наказала єврейській громаді прискорити погашення боргів, включаючи як основну суму, так і відсотки перед кредиторами (очевидно, муніципалітетом). Єврейська громада зросла в 19 столітті, а свого піку населення досягла в 1870-х роках. Однак згодом воно почало занепадати через еміграцію до більших центрів і за кордон.

Під час Першої світової війни російські солдати вбили понад 100 євреїв. Наприкінці війни Об'єднаний розподільчий комітет допоміг реабілітувати решту євреїв у Гологорох, кількість яких від початку війни зменшилася на 41%.

Протягом 17-го та 18-го століть євреї заробляли на існування орендою, тавернами, комерцією (особливо на ярмарках худоби) і як батраки. У 19 столітті зросла кількість дрібних торговців і різного роду ремісників. Після Першої світової війни було відбудовано приблизно 15 майстерень, у яких працювало близько 60 осіб, переважно власників та їхні родини.

У 1929 році була заснована безкоштовна позикова каса, яку підтримував Джойнт⁴¹. У 1935-36 роках цей фонд надав 45 позик купцям і ремісникам на загальну суму 3487 злотих.

До 1772 року Гологори були частиною львівської громади, але того ж року стали незалежними.

У 18 столітті в Гологорох служили рабини: рабин Цві Гірш Геллер, автор «Ohr Zvi» (згодом він був рабином в Ушиці та головою єшиви в Бродах), який помер у 1766 році; рабин Аншель з Тісміца, автор «Mayim Adirim», який був головним рабином у Львові (1762); у перші роки 19 століття рабином служив Р. Йосеф-Езріель, син Хаїма-Ар'є-Лейбуша Руліга. Потім він відправився служити в Садігору і помер там у 1856 році. Приблизно в 1835 році рабин Йоель, син Моше Давида Ашкеназі, був призначений рабином Гологори. Він є автором рабинських відповідей. У 1845 р. Р. Йоель перебував у Ходорові, а в 1855 р. служив у Золочеві, де й помер у 1907 р. За ним у 1885 р. став рабином Гологорів Р. Еліезер, син Берл-Сегала Мішеля, який служив до 1909 р., коли він переїхав до Турки, де залишався до своєї смерті в 1938 р. Р. Еліезер написав «Mishnat Eliezer» у двох томах. У 1910 році раби Мордехай-Ар'є Хабер був призначений рабином. Під час Першої світової війни він виїхав до Вільна і

⁴⁰ CSHA, Fond 186, inventory 6; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. – T.19, nr.2599. – Lwów, 1888.; URL: <https://www.esjfcemeteries.org/survey/holohory-jewish-cemetery/>; «Gologóry» — Encyclopedia of Jewish. Communities in Poland, Volume II (Ukraine) URL: https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00137.html; Morgen, 6/20/27, 9/14/27; Hamagid, 6/15/1895; Volksblatt, 4/18/1912; Die Zionistische Voch 7/20/34; [Polish]

⁴¹ Міжнародна громадська організація Центр «Джойнт» є представником Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету «Джойнт» (заснований у 1914 році, працює більш ніж у 70 країнах світу) та фінансує програми екстреної допомоги з урятування життя, програми соціальної допомоги бідним, а також проекти громадського та культурного відродження.

більше не повернувся до Гологорів. У 1927 році рабином був призначений рабин Шломо Шиклер, який згодом переїхав до Калуша. Його наступником став останній рабин Гологорів Р. Йосеф-Мордехай Блум (загинув під час Голокосту).

До 1880 року єврейське населення налічувало 1216 осіб (44% від загальної чисельності), а до 1921 року зменшилося до 505 осіб (21% від загальної чисельності).

У 1895 році в місті була заснована єврейська школа, заснована бароном Гіршем, а в 1901 році школа отримала державні права. У цій школі навчалися як євреї, так і не євреї. Діти виготовляли банки і в якості плати отримували безкоштовне навчання. Школа проіснувала до Першої світової війни.

Тоді перші сіоністські групи в Гологорах були організовані в асоціації Сіон. Також повідомляється, що в 1908 році в місті було засновано відділення Мізрахі, яке продовжувало функціонувати і в міжвоєнні роки. У 1925 році в Гологорах був створений відділ організації «Езра», а також відділ «Загальних сіоністів» і його група сіоністської молоді. На виборах до сіоністських конгресів голоси розділилися між Мізрахі та генеральними сіоністами. У 1933 році результатом було 15 голосів за Мізрахі та 21 голос за загальних сіоністів, тоді як у 1935 році Мізрахі отримав 34 голоси, а загальні сіоністи 35. У 1923 році була створена Єврейська асоціація державних і середніх шкіл, яка пропонувала курси івриту та загальної мови, професійне навчання.

У січні 1942 року в Гологорах було 575 євреїв. В листопаді 1942 року їх депортували до гетто Золочева. Ця маленька єврейська громада була знищена нацистами.

Гологори, мацеви на єврейському цвинтарі.⁴²

⁴² Інформації про заснування цвинтаря немає, але воно було позначене на картах 1860-х років. Цвинтар діяв до Другої світової війни. За словами місцевих жителів, його зруйнували у 1960-1970-х роках. Надгробки використовували для будівництва цукрового заводу в селі Красне та колгоспу в Гологорах. URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/holohory-jewish-cemetery/>; <https://cja.huji.ac.il/browser.php?mode=alone&id=154728>

Гусаків⁴³

Гусаків, 2014 р.⁴⁴

До 1523 селище вже згадується як Гусаковичі і разом з Бойовичі і Яновичі перебуває у власності Себастьяна Яновського. А з 12 січня 1523 року згадується як подароване Іванові Боратинському що підтверджується грамотою датованою 17 січня 1523 року.⁴⁵

У 1525 році дідич Стецько (Іван) Боратинський отримав привілей короля Польщі Сигізмунда I Старого на заснування міста на землях села Гусаків у Перемиській землі.⁴⁶

9 березня 1603 року Сигізмунд III підтверджує грамоту Сигізмунда Августа, видану 16 липня 1550 р. в Пйотркові на прохання краківського віце-старости Петра Боратинського, згідно з якою один ярмарок в Гусакові перенесено з дня св. Катерини на день св. Станіслава, встановлено другий ярмарок в день св. Тройці та перенесено на інший день щотижневі торги.

Єврейська громада⁴⁷

Євреї були присутні в Гусакові з початку XVII ст. Єврейська громада існувала вже з першої половини XVIII ст. Гусаківські євреї займалися торгівлею, лихварством і ремеслом.

У 1880 році єврейське населення налічувало 564 особи (42,2% від загальної кількості населення). У 1900 р. воно зросло до 629 (41,9% від загальної кількості населення).

У довоєнний період діяло товариство «Тікун-Сфарім». Водночас у Гусакові активізувалися сіоністські організації.

⁴³ Hussaków // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa : Druk «Wieku», 1882. – Т. III. – S. 227. (пол.) – S. 227 http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_III/227

⁴⁴ URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

⁴⁵ Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомуцька (1971). Каталог колекції документів Київської археографічної комісії (українська). Київ: Наукова думка. С. 20, 38. https://cdiak.archives.gov.ua/files/Katalog_Kolekcii_Dokumentiv_Kyivskoi_Arkhoorafichnoi_Komisii_1971.pdf

⁴⁶ W. Pocięcha. Boratyński Jan, h. Korczak (†1546) // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1936. – Т. II/1, zeszyt 1. – Beyzym Jan – Brownsford Marja. – S. 308–309. (пол.)

⁴⁷ URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/husakiv-jewish-cemetery/>

Під час Першої світової війни економічний стан села сильно погіршився. Це торкнулося єврейського населення, яке в 1921 р. зменшилося до 249 осіб (25,6% від загальної кількості населення).

Єврейське кладовище існувало в Гусакові принаймні з 18-го століття, оскільки воно показано як єврейське кладовище на Першій військовій оглядовій карті імперії Габсбургів у 1780-х роках. Можливо, його найдавніша частина була за межами позначеного периметра, на місці, позначеному на карті WIG 1930-х рр. як християнське кладовище (на північ від єврейського). Проте на карті WIG 1930-х років позначений периметр зображений як єврейський цвинтар. Імовірно, цвинтар було зруйновано під час або після Другої світової війни.

Уродженець Гусакова

Леві Іцхак бен Меїр (1740, Гусаків – 1810, Бердичів) – один з найбільших хасидських цадиків кінця XVIII – початку XIX століть, який отримав при житті популярність як Бердичівський раббі.

Леві Іцхак бен Меїр
Джерело: <https://uk.wikipedia.org/>

Фундаментальна праця Бердичівського раббі «Кдушат Леві» (Святість Леві) справила значний вплив на хасидські погляди і єврейську культуру, понині не втратила своєї актуальності і належить до числа найбільш популярних творів з класичної бібліотеки хасидизму.

Місце поховання святого Леві Іцхака на старому єврейському кладовищі в Бердичеві привертає паломників-хасидів і відвідується

євреями з багатьох країн світу.

Війська Вермахту окупували Гусаків 22 червня 1941 р., почали погром і спалили синагогу. Євреїв Гусакова депортували до гетто навколишніх міст у листопаді 1942 р.

Гусаків, пам'ятний знак на місці старого єврейського кладовища. 2013 р⁴⁸.

⁴⁸URL; <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons>

Дунаїв, перед 1918 р.⁵⁰

Перша відома письмова згадка – 15 липня 1386 року; титулярний Король Русі Владислав Опольчик своєю грамотою, виданою в Любовлі, віддав село у вічне володіння шляхтичу Денгарту⁵¹.

1424 року король Владислав II Ягайло дав дозвіл архієпископу Яну Жешовському перетворити Дунаїв на місто, засноване на магдебурзькому праві.⁵² Архієпископ Ганецький будує в Дунаєві замок.

Дунаїв відомий також перебуванням у ньому Григорія з Сянока (1451—1477) – один з перших і найвидатніших галицьких гуманістів доби Відродження. У своєму палаці в містечку Дунаїв влаштував осередок культури, куди приїжджали найвидатніші діячі культури з усієї Європи. До наших часів залишився лише оборонний костел святого Станіслава єпископа.

1915 року під час першої світової війни містечко було зруйноване. Під час першої світової війни, у липні 1915 року, в околиці Дунаєва відбувалися бої між російською та австро-угорською арміями, під час яких були спалені практично всі господарства та вщент зруйнований замок.

У 1935 році в селі було 590 господарств, з них 260 українських, 304 польських, 26 юдейських.

1939 році розпочався новий «період» історії Дунаєва: фактично – московсько-більшовицька окупація, прихід тоталітарного сталінського кривавого режиму.

⁴⁹Dunajów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1881. – Т. II. – S. 224. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_II/224; Василь Лаба. Історія села Дунаїв – Львів: Камула, 2005. – 138 с.; Б. Л. Козловський, В. П. Лаба, М. М. Жолінська-Канака. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. 696 с.

⁵⁰URL: <https://castles.com.ua/dunaev.html>

⁵¹Дарча грамота опольського князя Владислава шляхтичеві Денгартові та його спадкоємцям на с. Дунаїв Львівського повіту.

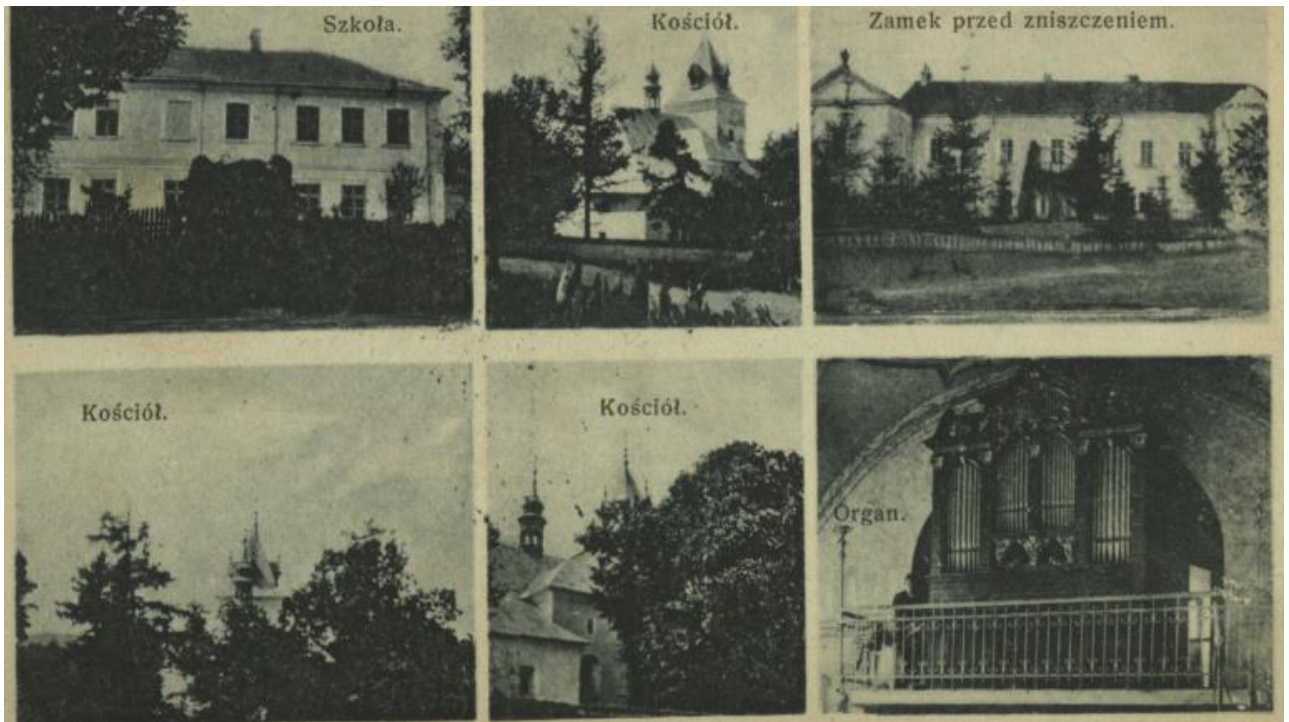
URL: <https://web.archive.org/web/20210419221414/https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=&r=39&a=8&f=1>; Akta grodzkie i ziemskie – Lwów, 1870. – Т. 2. – 295 s. – S. 22-23. (лат.), (пол.) URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_AktaGr_2/e_dzherela_AktaGr_2.pdf

⁵² Акти городські і земські. – Львів, 1870. – Т. 3. – С. 186-188, ХСVII. (пол.)(лат.).

URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/44646>

22 червня 1941 року з початком радянсько-німецької війни під тиском німецької армії «совіти» були змушені відступити. 2 липня 1941 року через Дунаїв пройшла 97-а легка піхотна дивізія вермахту на чолі з генерал-лейтенантом Ернстом Руппом. Німецькі солдати відновили знищений під час відступу радянських військ міст через річку Золота Липа.

До літа 1944 року містечко перебувало під німецькою владою.

Дунаїв, 1930 р.⁵³

Дунаїв. Друга світова війна.⁵⁴

⁵³ URL: <https://obc.opole.pl/dlibra/show-content/publication/edition/6896?id=6896>

⁵⁴ URL: <https://castles.com.ua/dunaev.html>

Дунаї, залізничний вокзал. 1930 р.⁵⁵

Єврейська громада

Перші згадки про євреїв у Дунаєві відносяться до 1629 року. У 1765 році в Дунаєві проживало 50 євреїв. У 1880 році в Дунаєві проживав 331 єврей (18% від загальної кількості населення). У 1900 році єврейське населення налічувало 338 осіб (14% від загальної кількості населення).

Інформація про заснування кладовища невідома, але найдавніші знайдені надгробки датуються 1840-ми роками. Цвинтар позначений на австрійській карті 1880 р. Імовірно, цвинтар діяв до Другої світової війни.

Під час Першої світової війни багато єврейських будинків, а також синагога були зруйновані.

До 1921 року єврейське населення скоротилося до 95 осіб (4% від загальної кількості населення). У 1930-х роках діяли синагога та хедер.

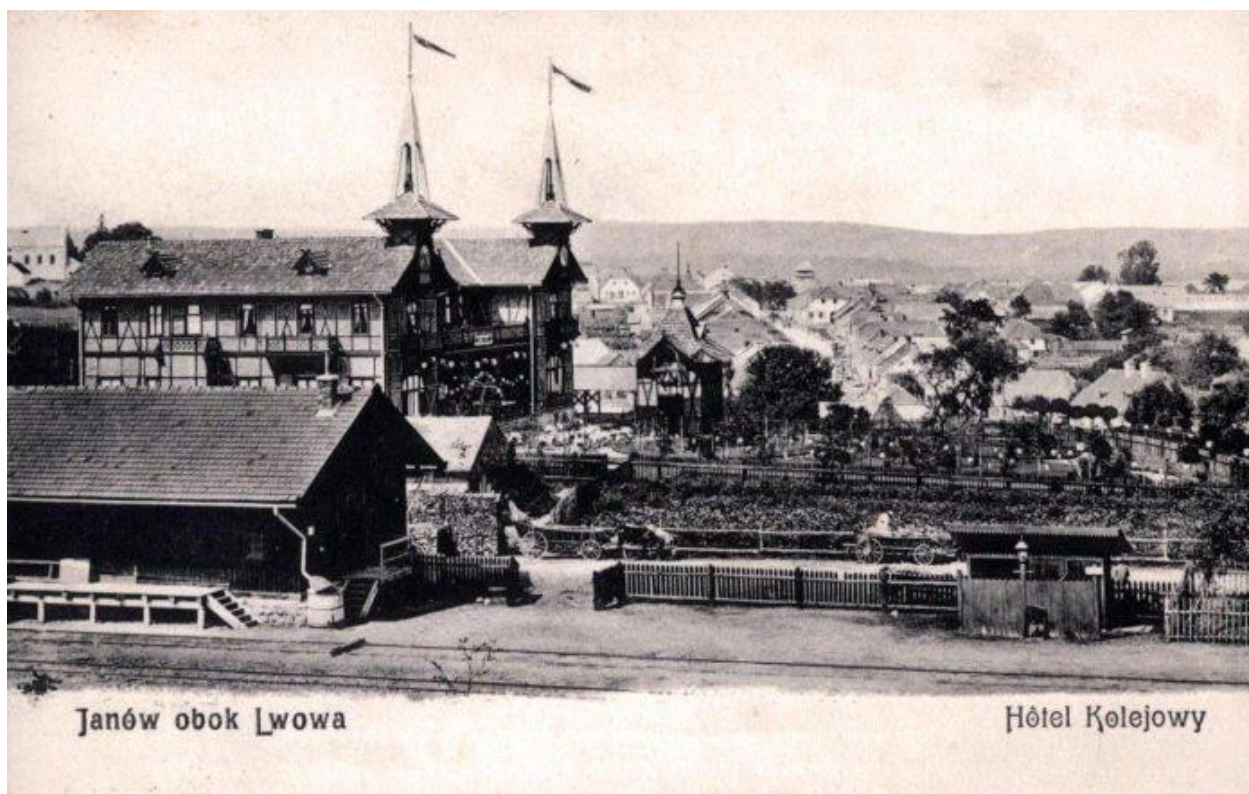
У вересні 1942 року все єврейське населення Дунаєва було депортовано в Белжець.

Дунаїв, мацеви на єврейському цвинтарі.⁵⁶

⁵⁵URL: <https://archiwum.allegro.pl/oferta/stacja-kolejowa-pkp-dunajow-foto-kresy-lata-30te-i13477933228.html>

⁵⁶ URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/dunayiv-jewish-cemetery/>

Янів, на першому плані готель «Залізничний». 1916 р.⁵⁸

Івано-Франкове (Янів) знаходиться за 22 км на захід від Львова. Історія його заснування сягає давнього часу. Колись на місці Янова було село Деревач, але пізніше назву змінили на Залісся.

Містечко Янів засновано в 1611р. шляхтичем Яном Свошовським, який, до речі, мав українське походження. Відповідно місцевість дістала назву від ім'я засновника. Саме під цією назвою містечко зафіксоване в документах з 1670 року. Чудове розташування дозволило місцевим мешканцям розвивати тут рекреаційну діяльність.

Ще одна важлива дата у розвитку цього краю – 15 листопада 1611р., коли селищу надали магдебурське право. З 1612 року Янівський магістрат став використовувати печатку з гербом містечка. Герб мав зображення святого Архангела Михаїла.

1895 рік – знакова дата, прокладено залізницю Львів-Клепарів-Янів, це послужило потужним поштовхом у розвитку відпочинкового осередку.

До Янівського ставу приїжджали відпочивати львів'яни та гості з інших міст. У 1945 році містечко було перейменовано на селище міського типу Івано-Франкове.

⁵⁷ Janów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa: Druk «Wieku», 1882. – Т. III. – S. 423. (пол.). – S. 423 – 425. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_III/423

⁵⁸URL: photo-lviv.in.ua/yaniv-abo-malenke-mistechko-z-bahatoyu-istorijeyu/

Єврейська громада⁵⁹

Євреї оселилися в Янові в 1614 р. У 17-18 столітті євреї займалися торгівлею та орендою.

Самостійна єврейська громада виникла наприкінці XVIII ст. Чисельність євреїв у 1880 р. досягла 968 осіб (53,2% від загальної чисельності).

Наприкінці XIX ст. діяла найбільша в Галичині медівниця Іцхака Блата. У 1876 р. обов'язки рабина в місті виконував Йосеф-Іцхак Кац, якого в 1910 р. змінив Менахем Маргуліус. Переважав белзький хасидизм.

У 1901 році була створена сіоністська організація «Ахават Ізраель».

У 1910 році єврейське населення досягло піку в 1117 осіб (43% від загальної кількості населення).

У 1921 р. єврейське населення зменшилося до 490 осіб (27,1% від загальної чисельності).

28 червня 1941 р. війська вермахту окупували Івано-Франкове.

В липні 1942 р. було створено гетто, яке ліквідовано в листопаді 1942 р.

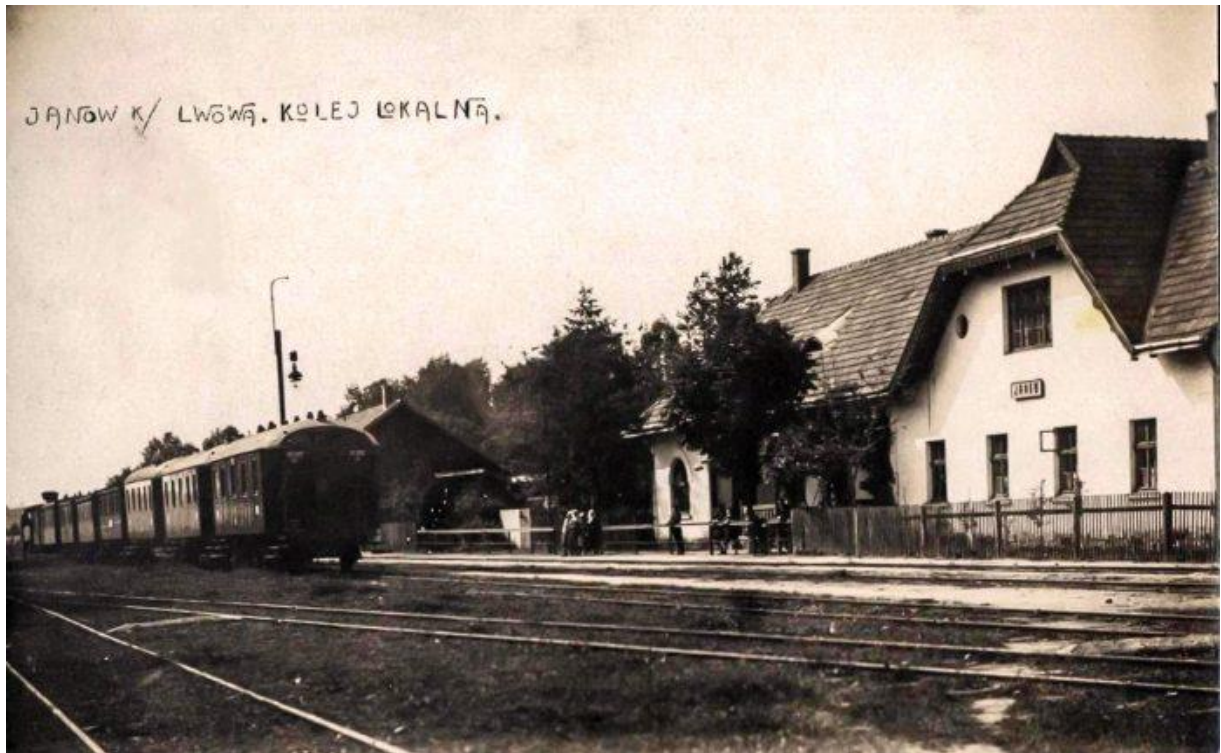
Наприкінці листопада в місті була проведена депортаційна операція, під час якої близько 40 євреїв було вбито на місці (переважно старих і хворих), а решту близько 500 осіб перемістили до гетто в Городок.

Янів, єврейська вулиця.1918 р.⁶⁰

⁵⁹ Janów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa: Druk «Wieku», 1882. – Т. III. – S. 423. (пол.). – S. 423 – 425. (пол.). URL: [https://www.esjfcemeteries.org/survey/ivano-frankove-jewish-cemetery/](http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_III/423;Janów (Lwów District), [w:] The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos During the Holocaust, G. Miron, S. Shulhani[red.], tom I, A–M, Jerusalem 2009.; Kruglov A., Dean M., Janów Lwowski, [w:] The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945, G.P. Megargee, M. Dean [red.], t. II, cz. A, Bloomington–Indianapolis 2012.; Круглов А., Хроника Холокоста в Україні, Запорозьке 2004.; URL:<a href=); <https://teatrnn.pl/ar/janow-lwowski-akcja-reinhardt/>;

⁶⁰ <https://castles.com.ua/janow.html>

Залізнична станція в Янові⁶¹

Уродженці Янова

Айдельгайт Майєр⁶² народився 16 липня 1910 року в селі Янові біля Львова.

M. Eidelheit

У 1929 році закінчив V-ту львівську гімназію ім. Жолкевського.

В 1929-33 роках навчався на математично-природничому факультеті Львівського університету, який закінчив зі ступенем магістра філософії в галузі математики. Магістерська робота була написана на тему «Teoria sumowalnos'ci» ("Теорія підсумовування").

В 1938 році отримав у Львівському університеті ступінь доктора філософії за працю «O rozwiezowaniu rownan liniowych o nieskonczenie wielu niewiadomych» (промотор Стефан Банах). В 1935 році був обраний членом Польського математичного товариства.

31 січня 1939 року був зарахований на посаду доцента кафедри аналізу II, якою керував проф. Г. Штайнгауз; згодом був переведений на кафедру алгебри проф. Є. Жилінського.

21 березня 1941 року Вчена рада університету прийняла рішення про надання наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук і вченого звання доцента.

⁶¹ URL: photo-lviv.in.ua/yaniv-abo-malenke-mistechko-z-bahatoyu-istorijeyu/

⁶² АЙДЕЛЬГАЙТ МАЙЄР (EIDELHEIT MEIER). URL: <http://www.mmf.lnu.edu.ua/istoriia/vydatni-osobystosti/175>

Гуго Штайнгауз писав у «Спогадах і нотатках», що Ейдельгайт загинув під час одного з антисемітських погромів, які відбулися в червні 1941 року, відразу після того, як росіяни покинули Львів і перед тим, як туди увійшли німці. Але це неправда. Після входу німців він зник. Де, хто йому допомагав, невідомо.

«Раптом на вулиці Зеленій я зустрів доктора Макса Ейдельгайта, один із моїх учителів математики. Він сказав мені, що він, будучи єврейського походження, переховується. Був убитий нацистами, найімовірніше, у березні 1943 року. За яких обставин, я теж не знаю.

Усе, що відомо, походить із випуску «Wiadomości Mathematics» за 1948 рік, у якому була опублікована остання стаття Ейдельгайта. Його редакція подала з короткою анотацією: «Автор цього твору був убитий німцями в березні 1943 року. Рукопис, надісланий до редакції 1941 року, нещодавно знайдено серед документів, залишених С. Банахом» — згадував філософ Роман Інгарден багато років потому.⁶³

Еміль Бик (14.01.1845 Янів – 23.06.1906 Відень) – юрист, політик, асиміляторський діяч.⁶⁴

Він був засновником і президентом першого єврейського академічного братства в Польщі «Towarzystwo Rygorzowców». Очолював групу Szomer Izrael і редагував її орган – «Ізраеліта». Будучи президентом єврейської громади у Львові з 1898 р., він сприяв створенню громадської лікарні, сирітського будинку та каси самопомогі, а також Інституту виховання вчителів релігії Мойсея.

У 1891 році він був обраний членом віденського парламенту. Він сидів у ньому наступні 15 років (8-й, 9-й і 10-й терміни повноважень) і намагався працювати над покращенням становища єврейського населення

⁶³„Wiadomości Matematyczne” nr 51 z 2015 URL: <https://wydawnictwa.ptm.org.pl/index.php/wiadomosci-matematyczne/article/view/4265/3854>

⁶⁴<https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/5040-byk-emil>; Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. Россия, Санкт-Петербург, 1906-1913. URL: <https://cyclowiki.org/wiki>

Єврейська громада⁶⁹

Єврейська громада виникла наприкінці XIX – на початку XX ст. У 19 столітті було відомо, що євреї були шевцями.

У першій половині 20 століття євреї займалися торгівлею лісом, дрібною торгівлею, візництвом, ремеслами тощо.

У 1921 році в Крукеничах проживав 231 єврей (14% від загальної кількості населення).

Станом на 01.01.1939 в Крукеничах проживало 1930 мешканців, з них 1040 українців-грекокатоликів, 590 українців-римокатоликів, 20 поляків і 280 євреїв.⁷⁰

Влітку 1941 року німецькі війська окупували Крукеничі.

Восени 1942 року місцевих євреїв депортували в гетто Мостиська.

Відомості про заснування цвинтаря невідомі, але воно позначене на карті початку XX ст. Можна припустити, що його зруйнували після Другої світової війни.

Крукеничі, територія колишнього єврейського цвинтаря.⁷¹

⁶⁹URL: <https://sztetl.org.pl/pl/search/google/Krukienice>

⁷⁰ Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. – Вісбаден, 1983. – с. 51.

⁷¹ Відомості про заснування цвинтаря невідомі, але воно позначене на карті початку XX ст. Можна припустити, що його зруйнували після Другої світової війни. URL:<https://www.esjf-cemeteries.org/survey/krukenychi-jewish-cemetery/>

Кукезів⁷²

Першими відомими власниками містечка Кукезова у Львівській землі була шляхетська родина Гербуртів, що мала саксонське походження. Власником поселення був майбутній белзький каштелян Ян Гербурт, на його прохання в 1538 році король Сигізмунд I Старий надав дозвіл на права міста Кукезову.

1699 року Владислав Собеський з дозволу короля Августа II надав Кукезову привілей на магдебурзьке право. У привілеї наводився опис герба, який було дозволено вживати містечку: «На червоному тлі поставлений стовпом золотий ключ, обернений борідкою ліворуч». Герб дещо нагадував польський шляхетський знак «Ясенчик», але відрізнявся від нього барвою тла й, очевидно, був символічним зображенням «ключа від міста».

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. містечко перейшло у власність гетьмана Станіслава Жолкевського, згодом – родини Собеських. Польський король Ян III Собеський зробив Кукезів своєю резиденцією, 1690 року збудував тут палац. Його син Костянтин поновив магдебурзьке право. У цей період Кукезів розширився.

1740-1764рр. – у власності родини Радзивіллів, 1764-1810 рр. – Яблоновських, від 1810 р. – Стшелецьких.

Після 1-го поділу Польщі 1772 року Кукезів відійшов до Австрії (від 1867 року – Австро-Угорщина). 1919-1939рр. – знову у складі Польщі.

В 1921 році тут мешкало 423 українці та 314 поляків.

За переписом 1931 року населення складало 723 особи, з них близько 59 % українців, 35 % поляків і 6 % євреїв.

В 1939 р. Кукезів відійшов до УРСР.

«Польська історія Кукезова закінчилася, коли 17 вересня 1939 року совети увійшли до міста. Поляки одразу отримали статус громадян другого сорту. Владу в «Сільраді» перебравли українці та євреї, польську школу закрили, більшість сімей вислали до Сибіру, молодих поляків примусово призвали до радянської армії».⁷³

Від червня 1941 до липня 1944 знаходився під німецькою окупацією.

Єврейська громада⁷⁴

У Кукезові оселилися караїми, які отримали на це згоду Яна Собеського в 1692 році. У XVII столітті тут жив караїмський письменник Мордехай Кукізов. Після 1831 року караїми переселилися до Галича.

Євреї проживали тут наприкінці XIX – на початку XX ст.

Влітку 1941 р. нацисти захопили Кукезів. У 1942 р. місцевих євреїв депортували до гетто в Новому Яричеві, де їх розстріляли.

⁷² Kukizów // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa : Druk «Wiek», 1883. – Т. IV. – S. 854. (пол.). URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/854; Kukiz T. Kukizów. Miasteczko koło Lwowa. – Wrocław, 2010

⁷³ Jerzy Duda Tadeusz Kukiz o Kukizowie – miasteczku koło Lwowa. // Biuletyn Informacyjny Kwartalnik IV VI 2011 r. № 61. – S. 11. URL: <http://www.pbc.uw.edu.pl/17400/1/Biuletyn%202011-61.pdf>

⁷⁴ URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/kukeziv-jewish-cemetery>

Територія колишнього єврейського цвинтаря⁷⁵

⁷⁵ Інформації про створення кладовища немає. Імовірно, він діяв до 1831 року. Можна припустити, що його знесли у 1960-х роках і згодом використовували як поле.

Куликів, 1912 р.

Перша писемна згадка про Куликів відноситься до кінця XIV століття. 1399 року галицький латинський архієпископ Якуб Стшеме (Стрепа) видав акт про закріплення земельного наділу за куликівським костелом. У XV столітті село мало паралельну назву – Боц або Божч.

Назву «Куликів» це поселення отримало швидше за все після приєднання цих теренів до Києва. У документі від 23 лютого 1431 року йдеться про те, що «Боц або Куликів» передано в дар канцлеру Королівства Польського Яну «Ташці» з Конєцпол (сину Якуба Конєцпольського⁷⁷) як нагороду за довголітню службу.

Згідно з переписом населення в 1880 році було 3226 жителів у гміні, 66 на території двору (близько 2000 греко-католицького обряду, 400 римо-католиків, 900 євреїв).

Щодо промисловості, то містечко колись мало більше, ніж тепер значення. У XVII-XVIII століттях вироблялися тут бурки і килими. Цю фабрику заснував Ян III Собеський. Як власник містечка, він поселяв тут турецьких і татарських полонених, а вони займались виробництвом цих виробів. Про існування цих фабрик сьогодні вже забули, але потомки згаданих полонених пам'ятали про

⁷⁶ Kulików // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa : Druk «Wieku», 1883. — Т. IV. — S. 863. (пол.) URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/863

⁷⁷ K. Pieradzka. Koniecpolski Jan zwany Tazka h. Pobóg (zm. 1455) // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968. — Tom XIII/4, zeszyt 59. — 481—638 s. — S. 517 — 519. (пол.)

своє походження і займаються в основному садівництвом (постачають у Львів овочі) і шевством. В мові цих куликівських міщан траплялись іншомовні вирази, як слід їхнього іншомовного походження. У XVIII столітті виробляли тут добрий мед (напій), хліб. У північно-східній частині містечка є сліди давньоруського городища XI-XII століття.

Єврейська громада⁷⁸

Євреї оселилися в Куликові в середині XVI ст. У 1765 році в Куликові проживало 268 євреїв. Єврейська громада була підпорядкована Львівській громаді до XVII ст. До цього часу були засновані синагога і цвинтар.

На початку XIX століття рабин Шломо Клюгер (1785–1869), він же Соломон бен Юда Аарон Клюгер, був ав бейт-діном у Бродах, одночасно виконував обов'язки рабина в Куликові, Раві-Руській та Любліні.

Куликовський бондар

Bednarz z Kulikowa na targu we Lwowie

У 1880 році кількість євреїв у Куликові становила 1124 особи (34,8% від загальної кількості населення). До 1921 року кількість євреїв скоротилася до 509 осіб (17,6% від загальної чисельності населення).

Наприкінці червня 1941 року війська вермахту зайняли Куликів.

У вересні 1941 року в навколишніх селах було створено два трудові табори. 25 листопада 1942 року 586 євреїв було депортовано до табору смерті в Белжець, а решту вислано до Жовківського гетто.

Уродженець Куликова

Самсон Блох⁷⁹ — єврейський вчений народився в Куликові – 1782 р.; помер там 7 жовтня 1845 р.

Блох рано став прибічником Гаскалі. Його першими літературними спробами була полеміка з книгою Соломона б. Адрета (Solomon b. Adret), який був противником вивчення філософії, і особливо, молодими людьми.

У 1822 році з'явився перший том його важливої праці «Шебіле 'Олам» (написана на івриті), опис географії та народів Азії. Вона все ще має літературну, якщо не наукову цінність, завдяки своєму незрівнянному стилю та нападам на дурість.

⁷⁸ Bednarz z Kulikowa na targu we Lwowie. Reprodukacja akwareli autorstwa Kajetana Wawrzyńca Kielisińskiego ze zbiorów Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie URL: <https://kresy.org.pl/>; <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/kulykiv-jewish-cemetery/>

⁷⁹ Володимир Меламед Видатні особистості єврейського Львова // Незалежний культурологічний журнал «І». – Львів, 2008. – № 51. – С.326. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/osobystosti.htm>; URL: <https://web.archive.org/web/20070929204947/http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=1168&letter=B>

Другий том (Африка) навіть кращий, ніж перший, і перемежується біографіями Альфасі, Маймоніда та інших відомих євреїв, які народилися або жили в Африці.

Крім вищезгаданих робіт, Блох також переклав на іврит біографію Раши Зунца, до якої написав вступ і багато приміток (Lemberg, 1840). Цей твір має безсумнівні сліди декадансу, як у стилі, так і в мужності. Він також написав багато статей про літературу, які з'являлися в різних єврейських періодичних виданнях і збірниках. Найважливішою з них є, мабуть, та, що стосується філософії та Канта⁸⁰.

Його останні роки пройшли в злиднях і розчаруванні, похмурість і самотність його рідного міста радше підкреслювалися, ніж полегшувалися його випадковими візитами до сусідніх міст Львова і Жовкви. Помер у Куликіві, залишивши дев'ятирічну доньку на опіку свого близького друга Р. Гірша Хаеса із Жовкви.

Куликів, територія єврейського цвинтаря.⁸¹

⁸⁰ Kerem Hemed," v. 1, letter 34

⁸¹ Точний час заснування цвинтаря невідомий. Вперше він зустрічається на кадастрових картах 1850 р. Пізніше він був позначений також на 3-му військовому огляді Австро-Угорської імперії у 1880-х роках.

Лавочне, залізнична станція. 1900-1914 рр.⁸³

Уперше згадується у писемних джерелах 1591 року. Долиною Опора проходив торговий шлях з долини Дністра на Закарпаття та Придунайську низовину.

1594 село спалили татарські загони.

Населення станом на 1880 рік (як село Стрийського повіту) – 607 осіб.

1886 року було завершено будівництво залізниці Мукачево-Свалява-Лавочне, а 1887 р. — Лавочне-Стрий.

У 1919-1939 рр. роках село перебувало в складі Польської Республіки (поблизу проходив кордон з Чехословаччиною). У 1939 окуповане УРСР за пактом Молотова-Ріббентропа.

Ось що пише про сьгоднішнє село Лавочне краєзнавець Андрій Риштун: «Про Лавочне окрема розмова. Воно складається з двох абсолютно різних частин. Одна - всім відома радянська, попри залізницю. І друга - невідома та цікава за горою. Цікава вона, насамперед, традиційною бойківською архітектурою. Практично в кожному другому дворі можна вгледіти дерев'яну хату чи кам'яний льох. Нагадує Шевченківський Гай у Львові. Але якщо в Шевченківському Гаю воно все мертве і експлуатується як музейний експонат, то тут – живе і діюче. В будинках мешкають люди, в стайнях – худоба, в стодолах – сіно. Виглядає воно природно та самобутньо. Не було б нічого дивного, якби на котромусь з дворів сиділа бабця з веретеном чи молодиця з

⁸² Lawoczne Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom V, s. 613. URL http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV/

⁸³ NAC, sygn.: 3/41/0/-/1154/1. <https://kresy.org.pl/9939991,foto.html?idEntity=9939989>

жорнами. Але для цього треба прийти ввечері. Бо вдень село пусте, всі при роботі».⁸⁴

Єврейська громада⁸⁵

Про єврейську громаду Лавочне відомостей небагато. У 1921 році в селі проживало 140 євреїв.

15 серпня 1941 року Лавочне окуповане військами вермахту.

4 вересня 1942 року 160 євреїв Лавочного було депортовано до табору смерті в Белжець.

Лавочне, мацева на єврейському цвинтарі⁸⁶

Лавочне, територія єврейського цвинтаря.

⁸⁴ URL: <https://m.facebook.com/375219139259628/posts/3637016979746478/>

⁸⁵ URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/lavochne-jewish-cemetery/>

⁸⁶ Відомості про заснування кладовища невідомі, але воно було позначене на російській карті 1939 р. Можна припустити, що кладовище діяло до Другої світової війни.

Лисятичі, 1917 р.⁸⁸

За переказами, село засновано в княжий період. Перші письмові згадки належать до 1441-1443 рр.

Село із понад 800-річною історією. Про село написана книга «Історія села Лисятичі». У книзі згадується, що село старше за місто Стрий, бо в давніх актах писалося «Стрий біля Лисятич».

Селяни в Лисятичах займалися рільництвом, тваринництвом, ремеслами. В земельній метриці 1785 р. зазначено, що за містечком Лисятичі рахувалося 1550 моргів ріллі.

Про те, що Лисятичі були містечком, свідчила і ратуша, і велика єврейська колонія. Був окремий єврейський цвинтар. Містечко колись стояло на торговому шляху. Про власне міське судочинство свідчила назва полів «біля шибениці». До шибениці, яка стояла перед в'їздом до міста, прибивали в часи Речі Посполитої тіла страчених. Чоловіка страчували за крадіжку, жінку – за чаклунство.

У 1900 році в селі було 349 хат, 2071 мешканець (1052 чоловічої та 1019 жіночої статі). За конфесіями тут було 1836 греко-католиків, 127 юдеїв, 87 римо-католиків та 21 іншої конфесії.⁸⁹

У Лисятичах осіло понад 100 сімей з Мазурів. На кошти місцевого поміщика й повітового маршалка Адама Онишкевича в селі збудовано готичну каплицю⁹⁰

⁸⁷ Записки чина св. Василя Великого Рік III. – 1926 Том II Печатня 00. Василян у Жовкві. – Typis PP. Basilianorum Zolkiviae, Жовква, 1927. – С. 102. URL: http://history.org.ua/LiberUA/ZapChSVV2_1926/ZapChSVV2_1926.pdf

⁸⁸ URL: <https://ansichtskarten-lexikon.de/shop/ak-318318.html>

⁸⁹ Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – Sesja nadzwyczajna. 1 posiedzenia w dniach 4 i 5 października 1935 r. Ł. 1–30;

Згідно з церковними даними 1901 р. в Лисятичах мешкали 2115 українців, 83 поляки, 21 німець, 210 євреїв (неукраїнці становили 13 % населення).⁹¹

Лисятичі, 1910-1915 рр.⁹²

Галицька преса, аналізуючи рівень громадсько-політичної активності місцевого селянства, із сумом констатувала: «Лисятичі може найбільше і найкраще село в цілیم стрийським повіті, та що з того! Воно мов скриня зверху гарна, котру черв`як розточує та й повно в ній шпар і кутів, де всяке сміття і плюгавство загіздилося. Така тут огида, мерзота і деморалізація, що тяжко собі навіть виобразити. Вже досить, коли один панок сказав: *Lysiatycze wziasc pod jeden dach i kryminal bylbu gotow* [Лисятичі взяти під один дах і тюрма готова – авт.].

Повно тут лукавства заздрості і фарисейства; кожен думає лише: Коби то чим скоріше до корчми! Коби хто хоч півлітра горівки заплатив! Коби то другого скривдити! Коби то я мав все, а другий нічого! Навіть церкви люди не шанують, бо замість уважати на відправу, одні розмовляють, другі сміються, треті стукають, так що священник мусить по кілька разів обертатися від престолу і упоминати та простити о спокій. Розуміється, що в такому селі панує жидова, і навіть нібито кращі та більше просвічені люди оминають крамницю християнську, а йдуть до жида. Жаль та й сором. Але тепер лише тільки згадую, та й звертаються до людей і кличу: покатайтеся та поправтеся! Як знайде

⁹⁰ Dom boży na kresach Polski. „Nowości Illustrowane”. Nr 35, s. 9, 26 sierpnia 1905.

⁹¹ Діло. Львів. 1903, Ч. 80 с. 3

⁹² <https://kresy.org.pl/8276588,foto.html>

потреба, то другий раз більше напишу і відслоню всю огиду та й нікого не пожалую. Народолюбець».⁹³

У 1939 році у селі проживало 2490 осіб: 2305 українців, 40 поляків, 50 латинників, 80 євреїв, 15 німців. Діяли млин, молочарня, льодовня, цегельня, 4 кузні, тартак, 2 олійні, майстерня з виготовлення цементної дахівки, споживчий кооператив, позичкова каса, 2 корчми.

Єврейська громада⁹⁴

Про євреїв Лисятич відомо небагато. У 1921 році тут проживало 133 євреї. Вермахт окупував місто влітку 1941 р. У вересні 1942 р. єврейське населення було депортовано до гетто Стрия.

Лисятичі, територія єврейського цвинтаря.⁹⁵

⁹³ Каранда І. І. Громадсько-політична діяльність Зиновія Пеленського (1890-1943): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Каранда І. І.; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича – Львів – 2021. – С. 49. – 209с. https://shron1.chtyvo.org.ua/Karanda_Iryna/Hromadskopolitychna_diialnist_Zynoviia_Pelenskoho_1890__1943.pdf?; Діло. Львів. 1898, Ч. 48, с. 3.

⁹⁴ URL: <https://www.esjf-cemeteries.org/survey/lysyatychy-jewish-cemetery/>

⁹⁵ Відомості про заснування цвинтаря невідомі, але воно позначене на карті початку ХХ ст. Можна припустити, що його зруйнували після Другої світової війни.

Ринок в Нижанковичах, 1910 р.⁹⁷

Перші згадки про Краснопілля (тепер Нижанковичі) походять з 1377-1378 рр.

1408 року (за іншими джерелами 28 липня 1448⁹⁸) місто отримує Магдебурзьке право, а 1431 р. Владислав II Ягайло надає йому польське право.

З 1602 р. з'являються перші згадки про євреїв, які оселяються в місті.

Від 1772 р. місто входить до складу Королівства Галичини та Володимирії (Лодомерії) в Перемишльському повіті. Нижанковичі були резиденцією греко-католицького деканату.

У 1785 р. в місті було 590 греко-католиків, 361 римо-католик і 50 євреїв.

У 1793 році цісар Франц II підтвердив для Нижанковичів права вільного королівського міста, а також затвердив герб містечка з зображенням оленя натуральної барви, що стоїть між двома золотими восьмикутними зірками, на блакитному тлі.

Від 1872 р. через Нижанковичі прокладена важлива залізниця, що з'єднувала Львів з Будапештом, – так звана Перша угорсько-галицька залізниця. В місті збудовано залізничну станцію «Нижанковичі».

У 1880 р. в Нижанковичах мешкає 1646 осіб, а в поблизькому поселенні Вигадів (згодом частина міста) 106 осіб. Серед них: 467 римо-католиків, 642 греко-католиків, 643 євреїв та інших.

У місті 1921 р. мешкало 1865 осіб, з них 408 євреїв.

⁹⁶ Nizankowice // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa : Druk «Wiek», 1886. –Т. VII. – S. 167. (пол.). http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_VII/167

⁹⁷ URL: <https://castles.com.ua/nizankowice.html>

⁹⁸ Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України. Серія перша (1361-1530). Ч. 1-43; ч. 44-80. [Підп. Михайло Грушевський]. «Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка». 1) Рік XIV. Т. LXIII, Кн. I. V + I-46 стор. 2) Рік XIV. Т. LXIV. Кн. 2, ст. 47-94. URL: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21CO M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0001086

Єврейська громада⁹⁹

Перша згадка про євреїв у Нижанковичах відноситься до 1602 р.

У 1860–96 рр. рабином тут служив Давид Геллер (1820-1896). З 1896 по 1935 рр. ці обов'язки виконував його зять Яків-Шалом Герцог (1860–1935).

У 1880 році в Нижанковичах проживало 364 євреї (21% від загальної кількості населення). До 1910 року чисельність єврейського населення досягла 669 осіб (29% від загальної чисельності). До 1921 року після закінчення Першої світової війни воно практично впало до 408 осіб (22% від загальної чисельності).

У міжвоєнний період поширилися ідеї сіоністського руху.

У 1924 році відкрито єврейську бібліотеку та драматичний гурток.

27 червня 1941 року німецькі окупанти розстріляли 16 євреїв. Решта єврейської громади була депортована до табору смерті в Белжець наприкінці липня 1942 року.

Після захоплення міста німці створили в ньому гетто для єврейського населення, яке ліквідували в кінці липня й на початку серпня 1942 р.

Від 3 листопада 1941 р. Нижанковичі у складі Перемишльського повіту Краківського дистрикту Генеральної губернії.

Між 27 липня і 3 серпня 1942 р. німці вивезли нижанковицьких євреїв до Перемишля і Добромиля. Восени євреї, котрі походили з Нижанковичів, були звідти вивезені до табору смерті в Белжець.

31 липня 1944 р. місто зайняли радянські війська.

Нижанковичі, територія єврейського цвинтаря¹⁰⁰

⁹⁹Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej: opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. 13: Województwo lwowskie, Warszawa 1924. URL: <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/n/1839-nizankowice/100-demografia/21401-demografia>

¹⁰⁰ Відомості про заснування цвинтаря невідомі, але воно позначене на картах 1880-х і 1939 рр. Після Другої світової війни воно було зруйноване.